

között is igen gyakori a homonímia és poliszémia. A homonímiát ilyen formában jelölik a szótárban:

Amazonas (~ t)

földr 1. (folyó *Amazonka* 2. (állam Brazíliában) *Amazonas*;

Ufa (~ t)

földr (folyó, város) *Ufa*.

Ez a jelölés azonban nem következetes: *Alexandria* helységnév pl. Egyiptomon kívül még 11 országban fordul elő, *La Paz* esetében pedig együtt van a poliszémia és homonímia (6 országban város + Bolíviában folyó), s mindegyikre nincs utalás a szócikkben egyik esetben sem (a példák számát még szaporíthatnám).

A mitológiai, történelmi személynevek többségéhez ún. enciklopédiai információ is kapcsolódik (A. V. SZUPERANSZKAJA i. m. 259):

Hérakleitosz

(ókori görög filozófus) *Geraklit*

Erisz mít (a viszálykodás ógörög istennője) *Erida*

Az eddigi vizsgálat alapján az a véleményem, hogy a magyar-orsz szótárban levő tulajdonneveket egybe kellene vetni a gyakorisági szótár anyagával (amíg meg nem jelenik, a cédulaanyagával). E nélkül ugyanis csak szubjektív megállapítás tehető arra vonatkozóan, hogy egyik vagy másik névfajta milyen mennyiségben van jelen a szótárban. Az egybevetés eredményeként talán változna a magyar helynevek száma is. Szükséges lenne továbbá felülvizsgálni a nevek helyesírását (*Borodínó* > *Borogyinó*; *Vladivosztok* > *Vlagyivosztok* – A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Bp., 1985. 42, 44), a helynevek megfeleltetését (*Kambodzsa* – *Kambodža* > *Kampučia*), valamint következetesebbé kellene tenni a poliszémiára és homonímiára való utalást és az egyéb jelöléseket, hogy valóban megbízható ismereteket nyújtson a szótár minden használójának.

CSIGE KATALIN

A cím mint tulajdonnév

1. A névtudomány egyik legritkábban emlegetett és legkevésbé vizsgált területe a címek kérdése. A szakmunkák általában meg sem említik, vagy ha igen, sokszor megkérdőjelezzik a cím tulajdonnév voltát. Egyértelműen tulajdonnévnek tartja Soltész Katalin (J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 98–9), de hivatkozik a néha jogosnak látszó ellenvéleményekre is (J. SOLTÉSZ i. m. 98–9; FARHANG ZABEEH, What is in a Name? The Hague, 1968. 60–2).

Már maga a *cím terminus* is különleges helyet foglal el az onomasztikában: az egyetlen olyan megnevezés, amely nem tartalmazza a *név* szót. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint először 1780-ban előforduló nyelvújítási szó jelentéseként viszont egyaránt szerepel a 'név (Name)', a 'felirat (Inscript)' és a 'könyvcím (Buchtitel)'. A 'név' jelentéstartalma ma is benne van egy kicsit a *cím* szó jelentésében, bár nem olyan mértékben, hogy szótározni lehetne (a Petőfi-szótár *cím* címszavának 4. jelentése átvitt minősítéssel ugyan, de még 'vkinek minősítő jellegű megnevezése v. megszólítása'). Terminológiai nehézséget okoz az a tény is,

hogy az idegen nyelvű szakirodalomban a fogalmat sokszor a Name/name szóval je-
lölik, holott pl. mind a németben, mind az angolban megvan a Titel/title szó is.

2. Soltész Katalin rendszerezése szerint címe van a szellemi alkotások egy
részének: az irodalmi, a képzőművészeti alkotásoknak és a zeneműveknek (az áruknak
és márkáknak nevük van) (J. SOLTÉSZ i. m. 99–102). Adolf Bach is szellemi alko-
tások nevéként sorolja föl az irodalmi alkotások címét, a harci megmozdulások nevét
(pl. *Barbarossa-terv – Fall Barbarossa*), és egészen külön csoportként a zeneművek
címét (ADOLF BACH, *Deutsche Namenkunde*. Heidelberg, 1953–4. 4). Az általuk
felsorolt területeket ki lehetne még egészíteni más szellemi alkotások megnevezésé-
vel is, így pl. a tudományos alkotások és a sajtótermékek címével, a művészeti alkotá-
sok nevei közé pedig mindenképpen be kell vonnunk a filmek és a színpadi művek cí-
mét is (az utóbbi ugyanis nem mindig azonos egy irodalmi vagy zenei műalkotással).

Annak, hogy mi visel címet a magyar nyelvben, a következő rendszerét állítot-
tam föl:

1. tudományos, ismeretterjesztő, ill. publicisztikai cikkek, tanulmányok (*Babits Mihály költői nyelve; Anyanyelv és hazafiság; A szabadság ára*);
2. művészeti alkotások:
 - a) szépirodalmi alkotások (*Húsz óra; Termelési regény*),
 - b) színpadi mű, előadás, rendezvény (*Pisti a vérzivatarban; István, a király; Kárikittyom*),
 - c) film (*Gyöngyvirágtól lombhullásig; Szegénylegények; Te rongyos élet*),
 - d) képzőművészeti alkotások, elsősorban képek és szobrok (*Ásító inas; Madár tojással*)
3. sajtótermékek:
 - a) könyv (*Körkép '86; Miért szép?; Esztétikai kislexikon*),
 - b) folyóirat (*Kortárs; Galaktika; Magyar Nyelvőr*),
 - c) napilap, hetilap (*Magyar Nemzet; Népsport; Magyarország; Új Tükör*).

Az egyes kategóriák közti határok természetesen nem élesek, pl. a mű és a könyv
címe azonos lehet (*Iskola a határon*), illetve ugyanaz a cím jelölhet irodalmi műalko-
tást, de színpadi előadás címe is lehet (pl.: *Bűn és bűnhődés, Az ember tragédiája*).
Ezenkívül talán vitatható, hogy a sajtótermékeken belül miért külön kategória a folyó-
irat (sorozat), ha a napi- és hetilapok egy csoportba tartoznak. A felosztás alapja a mű-
faji hovatartozás, s ez mint a névtanon kívüli tényező végső soron itt mellékes, a fon-
tos csupán az, hogy könnyebben számba vehessük, áttekinthessük a számunkra fontos
címeiket.

Soltész Katalin meghatározása szerint: „A tulajdonnév olyan nyelvi elem, amely
létezők (vagy képzeletbeli létezők) bizonyos kategóriába tartozó azonos fajú egyedek
egymástól való megkülönböztetésére és önmagukkal való azonosítására szolgál” (i. m.
173). Ennek a kritériumnak a címek felsorolt alfajai mind megfelelnek. Az esetlegesen
föllépő poliszémia (*Talpalatnyi föld – regény, ill. filmcím*) nem sokkal zavaróbb, mint
az egyéb nevek esetében (pl. *Sajó* mint folyó és mint kutyanév). A homonimiát pedig
segít megelőzni a védetté nyilvánítás, amely legalábbis a műalkotások nevére érvényes
(vö. J. SOLTÉSZ i. m. 38). Az önmagával azonosító, másoktól megkülö-
nböztető funkció teljesítése egyértelműen tulajdonnévvé teszi a címeiket.
Az viszont továbbra is nyilvánvaló, hogy valami miatt mégis a névtudomány periferiá-

ján helyezkednek el. Lehet, hogy egyéb funkcióikban, jelentésszerkezetükben, grammatikai és morfológiai rendszerükben jelentősen különböznek a többi tulajdonnévfajtától?

a) A címek jelentésszerkezetében fontos szerepet játszik a denotáció. A szellemi alkotás címe egy „spaciotemporális entitás”-ra, egy denotátumra vonatkozik. Az már az ilyen alkotások külön sajátossága, hogy többször kiadhatók, sokszorosíthatók, illetőleg interpretálhatók. Farhang Zabeeh éppen ezért nem tekinti azonban tulajdonnévnek a könyvcímeket (pl. Biblia), a zeneművek címét (pl. Eroica), az újságok címét (pl. *The New York Times*) (ZABEEH i. m. 60–1). Soltész Katalin viszont hangsúlyozza, hogy az ilyen esetekben nem az egyes példányokról, előadásokról stb. van szó, hanem magáról a szellemi alkotásról, amely egyedi, s a címe így egyértelműen tulajdonnévnek tekinthető (J. SOLTÉSZ i. m. 98–9).

b) A címek jelentésében nyilvánvalóbb a motiváltság, mint pl. a mai személynevek vagy földrajzi nevek nagy többségében. Nagyon szoros a kapcsolat a címmel megnevezett egyed jellemzői és a cím között. Talán ez az egyik oka annak, hogy a címekkel kevesebbet foglalkoznak, hiszen a szellemi alkotás ismeretének esetében a cím motiváltsága is megmarad, nem homályosul el.

A cím információközlő funkciója is gazdagabb általában, mint a többi tulajdonnévé. Ha nem ismerünk Kovács János nevű embert, azon kívül, hogy magyar férfiról van szó, mást nem közöl velünk a név. A cím viszont informál a szellemi alkotás tartalmáról, „t é m a s z e r e p b e n a szöveg szempontjából fontos információt közöl, amely, mint világító fáklya vezérel is bennünket a szöveg olvasásakor, hallásakor, tehát befolyása alatt vagyunk” (KÁROLY SÁNDOR, A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. 29. In: A szöveg tan a kutatásban és az oktatásban. 1979). A címeknek ez a szerepe különösen a tudományos alkotások címében érvényesül, pl.: *A magyar nyelv életrajza; Közéletiség, beszéd mód, nyelvi műveltség*. Sajtótermékek esetében a kiadvány profiljáról tájékoztat a jó cím (*Valóság, Magyar Hírlap, Képes Hét*), az irodalmi és egyéb műalkotás címének pedig egyebek között az is feladata, hogy „előre jellemezze a művet, felidézze légkörét, hangulatát, mintegy dióhéjba sűrítve adja az egészet” (KOVALOVSKY MIKLÓS, A cím stilsztikája. Ny tudÉrt. 83. sz. 326).

Az információközlő funkcióval van összefüggésben az etimológiai jelentés és a tulajdonnévi jelentés viszonya. A címek esetében e kettő nagyon közel van egymáshoz, vagy egybe is esik, ugyanúgy, ahogy motiváltságuk is nyilvánvalóbb, mint más nevéké. Ha egy cím jelentése nehezen érthető, mint ahogy például műalkotásoknál előfordulhat, annak nem annyira az etimológiai jelentés elhomályosulása, hanem a nyelvnek mint kifejezőeszköznek a másféle kódolása az oka.

A címnek van olyan funkciója is, amelyet az áru- és márkanévek kivételével a többi tulajdonnévre nem annyira jellemző. Az egyik ilyen a címkészerep (KÁROLY i. h. 29), amelyik pontos azonosítást, a leltározást teszi lehetővé. A cím „ilyen minőségben mindegy, hogy milyen; fő az, hogy rövid legyen” (KÁROLY i. h. 29). Ennek a követelménynek sokszor nem tesznek eleget sem a tudományos, sem a művészeti alkotások címei, ezért rövidítjük őket, címkével látjuk el: *Akadémiai nyelvtan, Spenót, Kézisótár, TESz; A köszívű, A Noszty fiú* stb. A mindennapos használatban sokszor

még az újságcímek is megrövidülnek, s így lesz a *Magyar Nemzet*-ből *Nemzet*, a *Nép-szabadság*-ból *Szabadság*, az *Élet és Irodalom*-ból *ÉS*.

Károly Sándor megemlíti még a reklámszeretet, amely valóban a címek, valamint az áru- és márkanevek sajátja. Mindegyik címtípusban helyet kap valamilyen mértékben, hiszen az a célunk, hogy amit alkottunk, közönségre találjon. Tudományos művek esetében a reklámizű címeknek kisebb a létjogosultságuk, ismeretterjesztő előadásnak azonban már lehet jó ízléssel megválasztott „blikkfangos” címe. A sajtótermékektől el is várják, hogy önreklámozó címekkel jelentkezzenek (l. pl. az *Esti Hírlap* cikkcímeit). A művészeti alkotások esetében kívánatos, hogy a reklámfunkciót az erős asszociációs hatás pótolja.

A nyelvlélektani értelemben vett konnotáció, a név asszociatív értéke szempontjából a címek gazdagnak mondhatók, különösen a művészi alkotások címei. Ezek esetében ugyanis nem elsősorban a pontos tartalmi jelölés a fontos, elsődleges funkció, hanem a hangulatkeltés.

3. További gyűjtést és rendszerezést igényelne a címek alakiszerkezete. Annyi viszont már most is elmondható, hogy ebben a tekintetben változatosabbak a többi tulajdonnévfajtánál. Különösen az irodalmi alkotások kínálnak széles formai skálát az egyszavastól (*Erdély, Aranysárkány*) egészen a teljes mondatos címekig (*Minek nevezzetek? A délutánoktól mindig búsan futottam, Az óramutató vigyáz az óbudai kisasszonyokra*), sőt összetett mondat is lehet cím (*Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek első urát felakasztották*). Mondatban természetesen ezek a hosszú címek is főnévként viselkednek.

Ahogy a nevek morfológiai rendszere nem teljes (vö. J. SOLTÉSZ i. m. 19–21), nem az a címeké sem. A nagybetűs kezdésen, és azon kívül, hogy a végére nem teszünk pontot, másról nemigen lehet fölismerni a címet. Az viszont megfigyelhető, hogy a címek jobbára névszói szerkezetekből állnak, sok bennük az igéből képzett névszó. Ez azonban inkább a grammatikai szerkezet jellemzője, és tovább is visz a következőkben érintendő kérdéskörhöz, a címek stílusához.

Ahogy Soltész Katalin monográfiájában kifejti, a tulajdonnév stílusjelenség is (i. m. 129), mint ahogy minden nyelvi jelenség egyben stílusjelenség is. Mint ilyent a címet is kötik a kor nyelvi divatjának sajátosságai (l. a barokk „címmonstrumait” vagy a XX. század elején újra megszaporodott hosszú címeket: *Történet a Lógody utcáról, a tavaszcáról, a halálról és a messzeségről*). De korlátok közé szorítják a címadást a műfaji sajátosságok, a műfaj követelményei is: a tudományos előadás címének elsősorban logikusnak, áttekinthetőnek, tartalmasnak kell lennie, a művészeti alkotások címe „hangalakjával, jelentésével, szerkezetének ritmustagolásával és dallamának menetével hangulatot és asszociációkat kelt, s ez szuggesztív erejének a forrása” (KOVÁLOVSZKY i. h. 326), a sajtótermékek címének pedig a tartalmi jelölés mellett figyelemfelkeltőnek kell lennie.

4. Külön is kutatást érdemelne még a címeknek szövegtani kategóriaként való vizsgálata (vö. KÁROLY i. h.), valamint ezzel összefüggésben a címnek mint az irodalmi alkotás szerves részének a gyakorlati-elméleti kutatása, az alcímek tárgyalása stb., de ez már egyik sem névtani feladat.

ŐÖRY VILMA